

Hipertrofiranje mnogih pojmova u politici, a naročito onih koji za realizaciju određene ideologije imaju značaja, postalo je kroz istoriju uobičajeno i politički veoma važno. Često je uspeh određenog političkog pokreta u velikoj meri zavisio od toga koliko se uspešno ostvari animiranje masa doirivanjem one žice koja će izraziti najdužu frekvenciju i najvišu rezonancu.

Istorijski gledano, čitavi narodi su bili opčinjeni upravo tim volšebnim apelacijama na njihovu najosetljiviju tačku, na njihovu svest, što ih je, kao što je poznato, odvodilo u drastične zablude, u lavirinte predrasuda i mračnjaštva iz kojih se teško izlazilo bez posledica.

Izgleda da su ideolozi prećutno zanemari-vali istinu da je društvena svest uslovljena čovekovim položajem u društvu, te su je kao istinu i mogli veoma efikasno koristiti u ime „opšteg dobra”. Otuda obraćanje svesti masa nije se u mnogo slučajeva odnosilo na njihovo samostalno razmišljanje, na njihov ljudski entitet, već je imalo za cilj da se mišljenja raznih Toma Akvinskih predstave kao univerzalni ključić za rešavanje svih ljudskih problema.

U modernim socijalnim i političkim pokretima, a naročito u komunističkom pokretu, svest masa takođe je realna snaga, proističe iz položaja ljudi u klasnom društvu, iz položaja otuđenja radničke klase, ali ona ima dvostruko značenje. Spoznajom uzroka svoga položaja, saznavanjem mogućnosti da se taj položaj ukine i prevaziđe, stvaraju se uslovi za revolucionarnu akciju. Realizovanjem političke i socijalne revolucije otvaraju se putevi za ostvarenje jedne nove svesti, svesti koja će se integrisati na novim osnovama, koja će biti dezalijenirana svest.

Već iz ovoga se vidi da ne želimo govoriti o svim elementima koji karakterišu društvenu svest, već samo o nekim. U stvari, potrebno je u većoj meri ukazati na one elemente svesti koji su rezultat određenih društvenih odnosa, koji su rezultat čovekovog položaja u društvu, njegovog društvenog statusa. Čak i u ovom slučaju naš prilog će biti parcijalan, jer bi se doticao ovih elemenata u odnosu na politiku, političku akciju.

Zbog čega ovakvo opredeljenje? U politici, a naročito u modernim političkim pokretima, postoji jedna bitna komponenta uspeha tih pokreta. U stvari, nezamisliv je uspeh jednog pokreta ukoliko se ta komponenta ne obuhvati, ne uključiti. To je narod. Veza sa narodom, veza sa masama koje bi pokret prihvatile, ponele na svojim plećima, obećava da taj pokret ostvari konkretne efekte. Narod je konkretna snaga koja treba da se izbori za uslove političke vlasti određenog pokreta i, naravno, želi da ostvari uslove svog sopstvenog napretka. Ideolozi, vođe pokreta, uvek se trude da u svojim programskim koncepcijama ne izostave taj interes naroda. Svi politički pokreti čiji je interes širi: u slučaju komunističkog pokreta — klasni, u slučajevima oslobodilačkih — patriotski, imali su na umu da bez razvijanja svesti koja bi vezivala mase za taj pokret nema uspeha. To je, svakako, bitna komponentna uspešnosti i efikasnosti i socijalističkih revolucija u svetu, pa i naše.

sava tubić

traktat

svesti

Obraćanje svesti masa, njihovim osećanjima pravdnosti, patriotizma, njihovim težnjama i htenjima, koja proističu iz realnog položaja u jednom klasnom društvu, ima kasnije i svojih negativnih reperkusija. Otuda naše opredeljenje da o ovoj negativnoj dimenziji govorimo, budući da smo već prilično zakoračili u društvene odnose koji bi trebalo da razvijaju pojedinačnog čoveka, njegovu ličnost, da ostvare integritet te ličnosti na drugačijoj osnovi. Ne možemo se

zadovoljiti definisanjem društvene svesti na klasičan način. Samoupravljanje traži novu svest, novu ličnost.

U čemu vidimo te negativne momente svesti? Nesumnjivo je da je usredsređivanje naprednih političkih pokreta na svest masa, koja proističe iz njihovog realnog materijalnog i društvenog položaja, obezbeđivalo socijalni i politički oslonac. Takođe, patriotizam, težnja ka nacionalnom oslobodenju, uvek je tesno povezana sa krajnjim uspehom određenog političkog pokreta. Pozivajući se na ove momente svesti masa, a oni potencijalno žive u svakom narodu, vodi političkih pokreta su uspevali da ih rasplamsaju, da ih pretvore u realnu, efektivnu silu i da snagom te sile ostvare preuslove za realizaciju svojih programa socijalnih i političkih preobražaja.

Svedoci smo uspeha koje su postigle socijalne i političke revolucije, a najeklatantniji je primer Oktobarske revolucije. Međutim, pitanje je da li bi taj uspeh bio ostvaren da Lenjinova Partija nije ostvarila duboki prodor u mase, da se nije ostvarila jedna harmonična veza, i u programskom i u akcionom smislu, sa narodom. U građanskom ratu, odbrana tekovina revolucije ostvarena je spregom jedne revolucionarne strategije i taktike i visokog patriotskog i internacionalnog poštvovanja naroda. To je fenomen patriotizma i internacionalizma. To je fenomen koji živi u čoveku, ali koji svoju snagu dobiva tek u interakciji s drugim ljudima, tek ako bude organizovan u akciju, ako bude usmeren određenim programom. U svim ostalim slučajevima, bez obzira na njegovu veličinu, on ostaje usamljeno, tragično žrtvovanje.

Jugoslovenska revolucija, takođe, ostvarila je uspeh u kome je duboka povezanost sa narodom, njegovim patriotizmom, odlučujuće uticala na krajnji ishod, a što je potvrđeno i u prelomnim događajima 1948. godine.

Svest naroda, na koju su se politički pokreti oslanjali, odigrala je bitnu ulogu u njihovim ishodištima. Ostvarivanjem uspeha političkog pokreta jača i poverenje masa u političke vođe, rada se svojevrсна vera u nepogrešivost vođa tih pokreta. Međutim, tu počinje i stagnacija u razvoju svesti, počinje, čak, u izvesnom smislu i otuđenje, na novoj osnovi. Po ostvarenju revoluciji, masa naroda često i dalje ostaje samo masa, a ne skup ljudi koji su svojim pojedinačnim patriotskim osećanjima, prihvatanjem političkih programa, izražavali i svoju težnju da kao subjekti učestvuju u razvoju političkog i socijalnog pokreta. U političkom pokretu i dalje funkcira pojam „svesti naroda”, ali on nema više onu ulogu koju je imao u dramatičnim trenucima prevnata. Preduslovi socijalističke vlasti su ostvareni, ali je pitanje da li su ostvareni i preduslovi za razvoj socijalističke svesti na novoj osnovi. To je ona negativna strana o kojoj je potrebno više govoriti.

„Osluškiavati glas naroda”, ikako običavaju govoriti profesionalni revolucionari, jeste bitna komponenta napretka revolucije, ali ne i dovoljna, odnosno, nije dovoljna da u novim uslovima obezbedi aktivan položaj svih subjekata revolucije. Ako je jedna revolucija

cija svoj uspeh ostvarila na platformi široke angažovanosti masa, onda nosioci revolucije, istovremeno, preuzimaju obavezu za njihovu dalju politizaciju. Pogotovo kod onih naroda koji su mnoge istorijske faze razvoja „preko noći preskočili“.

Umesto takve orijentacije, mi smo u većem delu komunističkog sveta dobijali postepenu fetišizaciju elite pokreta. Bezgranično poverenje naroda u partiju, u komunistički pokret, postepeno se pretvaralo u neprikosnoveni autoritet rukovodstva. Ono je svoju vezu sa narodom izražavalo političkim deklaracijama, svoju političku orijentaciju je izražavalo direktivama, a svoju snagu i svoju moć, i prema neprijatelju i prema narodu, ogromnim partijskim i državnim aparatima.

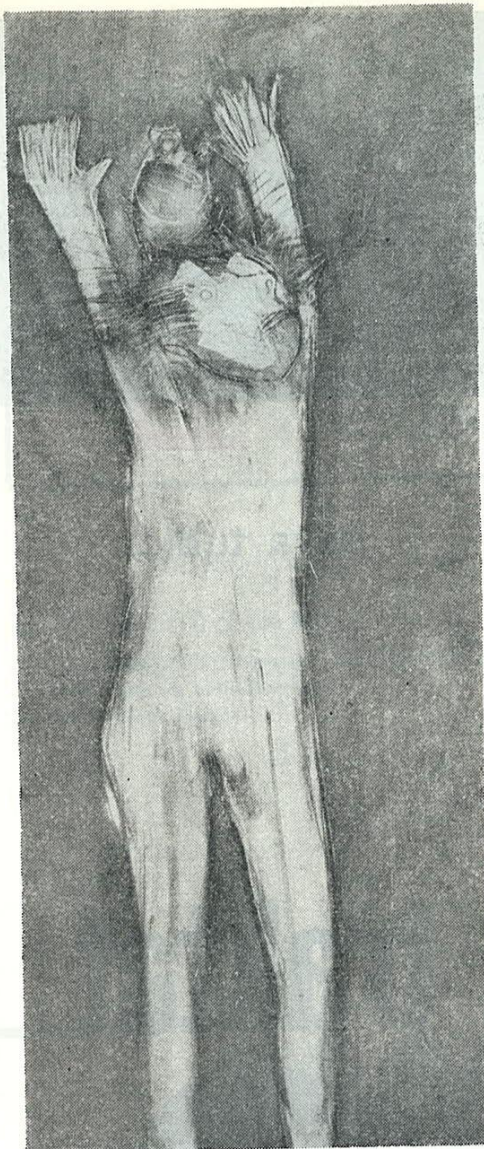
Mi ne želimo govoriti o neophodnosti diktature koju su u određenim istorijskim periodima komunističke partije morale da sprovode. Želimo da ukazemo na one faze razvoja komunističkog pokreta koje su svojim birokratskim modalitetima od ljudi napravili poslušne službenike revolucije, koji su svest naroda zadržavali na granici pre-revolucionarnog perioda. Nije omogućeno da se na osnovu poverenja u revoluciju razvija stvaralaštvo, da se razvija samoinicijativa, da čvrstina pokreta živi i jača na razvijanju nove svesti koja prevazilazi klasičnu, koja integriše u sebe najhumanija dostignuća svih perioda ljudske istorije, ali istovremeno, po prirodnoj radoznalosti i po prirodnom nezadovoljstvu postignutim, traža za još humanijim. U tim periodima revolucija je doživela fetišizaciju, dostignuto je apsolutizovane, zasluge su predimenzirane, a narod, kao akter revolucije, često, licemerno hvaljen.*

U tom periodu svest je, kao komponenta demokratskog socijalno-političkog preobražaja, postala imaginarni pojam, uvek podoban za dekoraciju jednog političkog stanja. Naime, elementi svesti, kao što su patriotizam i internacionalizam, nisu izostali. Čak su izvanredno porasli. Ali, druge ljudske vrednosti, druga dostignuća čovekovog stvaralačkog rada, podvrgnuti su neprikosnovenom autoritetu partije. To su karakteristike jednog staljinističkog modela društva, to su karakteristike modela socijalizma, a to je ono najgore što se u socijalizmu moglo dogoditi.

Na toj osnovi izrasle su i osobene „uravnolovke“ svesti ljudi. Svako ko se i u jednom trenu usudio da posumnja u ispravnost političke linije partije, doživljavao je osećaj, kao prvu pretpostavku osude, da je napustio u svojoj svesti „osnovnu liniju“, da je „izneverio ideje“, da „podriava telkovine“ koje je narod ostvario. S druge strane, takvim ljudima se suprotstavljala „svest naroda“. Na tu svest su se pozivali partijski lideri koji su anatemisali bogohulne pokušaje pojedinaca da fetišizirane vrednosti svedu u realne, ljudske okvire. Ono što je bilo realna snaga u određenom periodu, sada je postalo fetiš. Pored toga, „svest naroda“ se ocenjivala i kvantumom uložnog napora da se realizuju direktive koje je partijska elita davala.** Pod inicijativom se nije podrazumevalo novatorstvo koje su ljudi samostalno primenjivali, već samo ono koje je doživelo autoritativnu potvrdu partije i socijalističke vlasti. Jednom rečju, postepeno je izrastala svest ljudi — transmisije.

Tako je, umesto Marksove teorije o komunističkom društvu kao društvu koje obezbeđuje uslove oslobođenja, punog razvoja i socijalizacije pojedinačnog čoveka — ličnosti, počela da jača ideja svojevrstnog kolektivizma koji je u velikoj meri zanemarivao čoveka kao ličnost. „Mnogi marksisti su postavljali probleme ličnosti*** proglašavali za negaciju kolektivizma, za svojevrstni liberalizam i individualizam, nasleđen iz klasnog društva ili podstaknut uticajem građanske, odnosno, malograđanske ideologije zapada“. (M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, Prosveta, 1967, strana 422.).

To su te negativne strane koje je centralistički socijalizam proizveo. Umesto dezalijenacije čoveka, umesto razvijanja njegovog ljudskog bića, on je nametao novu totalizaciju. Vulgarnim ekonomizmom postiglo se to da je dezalijenacija tumačena mehaničkim

putem: ukinuli smo privatnu svojinu, omogućili smo radnicima, seljacima i ostalim trudbenicima da prevaziđu eksploataciju „čoveka po čoveku“.

Međutim, „nova svest“ razvijana je u komunističko-prosvetiteljskom smislu: potrebno je kod naroda podići tehničku kulturu; potrebno je pojačati idejno-politički rad, kako bi uspešnije ostvarivali direktive rukovodstva. Vaspitanje je snažno dirigovano iz centra i imalo je, maltene, pred očima modeliranog idealnog socijalističkog građanina. U tom vaspitanju, koliko god je rasplamsavana mržnja prema klasnom neprijatelju, toliko je zanemaran napor da se razvija stvaralačka, samostalna kreativna ličnost novog čoveka. Svi su apelirali na čovekovu svest, a imali su na umu svoju ideologiju, koju su mu želeli usaditi.

Danas, kada je otpočeo proces demistifikacije komunističke ideologije, kada je otpočeo proces vraćanja autentičnom marksizmu, kada su iskustva socijalističkih revolucija otvorila „goruća pitanja“ perspektive marksizma, radi se o tome da čovek svoju svest poseduje samostalno, bez posrednika ideoloških monopola, na osnovu svoga saznanja koje stiče u demokratskim socijalističkim institucijama i u stalnom suočavanju sa protivrečnostima u društvu. To je pravi smisao humanizacije čovekovog bića. On ne treba da se bori za svoj društveni položaj posredovanjem birokratskih institucija, već svojom delatnošću u otvorenim demokratskim društvenim procesima, u kojima neće biti koja institucija socijalističkog društva teži da bude iznad čoveka.

Naravno, put ka ovakvoj svesti je složen.

Ilustracije radi, moramo pomenuti neke karakteristike slobode o kojima se danas sve češće govori. Sartr, na primer, kaže da bi socijalizam trebalo da pruži konkretan sadržaj formalnim slobodama. Ukoliko bi oba ova vida stvarne slobode bili suštinske, a ne formalne prirode, onda bi se mogao stvoriti čovek kakav do sada nikada nije postojao. On bi mogao da igra tenis kad god to zaželi, a mogao bi i da *iskazuje svoje mišljenje*. To bi bio uzor *zrelog čoveka*. Međutim, sve dok postoji socijalizam koji stalno mora da ima neku vrstu tatora, koji mešto stalno zabranjuje, to vodi destrukciji socijalizma (*Komunist*, januara 1969.).

Centralizam i birokratsko poimanje društva i društvenih odnosa ostavili su duboke tragove u svesti ljudi. Suočeni sa jednim centralizovanim aparatom, ljudi su, manje-više, bili okrenuti njemu i verovali su da je on uvek i u svakoj stvari istinski predstavnik društva. Međutim, u jednom decentralizovanom društvenom sistemu, u samoupravnom društvu, kakvo želi da postane naše, centri političke inicijative se pomeraju, postaju raznovrsniji i mnogobrojniji. Priroda tih odnosa zahteva drugačije ponašanje čoveka, zahteva drugačiju svest. Umesto neprikosnovenog autoriteta, mora sve više da se razvija kritičko mišljenje. Politika i političari ne mogu da budu neprikosnoveni i svestrani arbitri društvenih odnosa, pravaca razvoja i opredeljenja za ovaj ili onaj stav. To istovremeno znači da politika prestaje da bude izolovana, parcijalna sfera društvene svesti. Ona postaje deo pojedinačne svesti, a u tom slučaju obeležja te svesti — disciplina i solidarnost — upotpunjavaju se novim: inicijativnost, kritičnost prema praksi i pojavama u društvu, pa, prema tome, i prema ličnom delovanju. Pritom, element odgovornosti dobija novo značenje. Umesto odgovornosti prema autoritetu, izrazito se javlja lična moralna odgovornost za opredeljenje u mnoštvu političkih inicijativa i stavova.

Svakako da je pri ovakvom određivanju društvene svesti neophodno ostvariti integritet politike i morala na jednom višem stepenu. „To je najpre *opšteljudski ideal*, koji je Marks izrazio: ukidanje svih oblika materijalnog i duhovnog ropstva, stvaranje uslova za puni razvoj svakog pojedinca. To je teorijska osnova iz koje slede kriterijumi i političkog i moralnog ocenjivanja. Drugi zajednički koren i revolucionarne politike i morala jeste *objektivno znanje*: i političke i moralne vrednosti jednog naprednog društvenog pokreta moraju biti u skladu s objektivnom istinom“ (M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, str. 437.).

Da bi se ovakav integritet postigao, sigurno je potrebna sve doslednija realizacija proklamovanih principa samoupravnog društva. Umesto „opšte“ socijalističke svesti, mora rasti tendencija ka razvoju socijalističke svesti pojedinačnog čoveka. Umesto priklonjenosti „opštoj stvari“, razvijati napor da se realizuju principi samoupravljanja u interesu konkretnog čoveka. Umesto ubedivosti koja potiče od autoriteta, opredeljenje koje potiče iz „objektivnog znanja“, iz ličnog opredeljenja. Udruženi napor mora da proističe iz jedne duboko ljudske, moralne uverenosti u ispravnost politike konkretnog društva.

* Poznat je Staljinov odnos prema narodu.

** „Da bi kolhoznici postali imućni, rekao je drug Staljin, potrebno je sada samo jedno — raditi u kolhozu pošteno, pravilno iskorisćavati traktore i mašine, pravilno iskorisćavati tegleću stoku, pravilno obrađivati zemlju, čuvati kolhoznu svojinu.“ (Istorija SKP-D, Kultura 1945, str. 365.)

*** „Donošenje pravilnih odluka, isticao je Staljin, još me obezbeđuje uspeh stvari... Potrebno je pravilno rasporediti ljude sposobne da sprovedu u život odluke rukovodjećih organa i da organizuju proveravanje izvršenja tih odluka.“ (Isto, str. 369.)

*** „Osnovno zlo građanskog društva nije u tome što favorizuje ličnost na račun društva kao celine, već u tome što nužno vodi porobljavanju individue — ne samo radnika već i kapitaliste — od strane društvenih sila koje su se otele kontrole čoveka i koje su u suštini bezlične i totalitarne.“ (M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, str. 422.)